

ми відповідальності показав, що її дослідження є актуальним і перспективним, адже особистісна відповідальність є необхідною умовою ефективного управління власним життям. Аналіз проведеного дослідження дозволив виявити такі чинники, які можуть сприяти формуванню відповідальності:

– розвиток таких складових відповідальності, як соціоцентрична мотивація, самостійність, інтернальність, когнітивний, результативний компоненти та спрямованість особистості сприятимуть підвищенню особистісної відповідальності;

– оволодіння навичками саморегуляції, вміннями планувати та озброєння знаннями з тайм-менеджменту;

– важливий момент у формуванні відповідальності – емоційна сфера: розвиток емпатії, прояв позитивних емоцій тощо.

Таким чином доходимо висновку, що розробка програми розвитку особистої відповідальності з урахуванням виявлених

особливостей є завданням для подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Муздыбаев К. Психология ответственности. Л., 1983. 240 с.
2. Прядеин В.П. Опросник многомерно-функционального анализа ответственности. Журнал практического психолога. 1997. № 5. С. 30–36.
3. Реан А.А. Проблемы и перспективы развития концепции локуса контроля личности. Психологический журнал. 1998. Т. 19. № 4. С. 3–11.
4. Сахарова В.Г. Психология ответственности и возможности ее исследования. Вестник гуманитарного института ДВГМА. № 2. Владивосток, 2001. С. 191–199.
5. Сахарова В.Г. Психология ответственности. Диагностика ответственности: Учебное пособие. Владивосток, ВГУЭС. 2003. 88 с.
6. Чумакова Е.В., Лукьянова С.П. Структура ответственности в контексте экзистенциального выбора личности. Вестник ЮУрГУ. 2009. № 18. С. 37–42.

УДК 159.922.1

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СЕНСОЖИТТЄВИХ ОРІЄНТАЦІЙ ЖІНОК З РІЗНИМИ ТИПАМИ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Царькова О.В., д. психол. н., доцент кафедри психології
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

Заколотюк В.Г., студентка
Навчально-науковий інститут соціально-педагогічної і мистецької освіти
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

У статті проаналізовано теоретичні аспекти сенсожиттєвих орієнтацій як психологічних категорій й розкрито поняття гендерної ідентичності. Простежено кореляційний зв'язок між особливостями сенсожиттєвих орієнтацій особистості й типом гендерної ідентичності жінки.

Ключові слова: сенсожиттєві орієнтації, гендерна ідентичність.

В статье проанализированы теоретические аспекты смысложизненных ориентаций личности как психологических категорий и раскрыто понятие гендерной идентичности. Прослежена корреляционная связь между особенностями смысложизненных ориентаций личности и типом гендерной идентичности женщины.

Ключевые слова: смысложизненные ориентации, гендерная идентичность.

Tsarkova O.V., Zakolotiuk V.H. PSYCHOLOGICAL FEATURES OF MEANINGFUL LIFE ORIENTATIONS OF WOMEN WITH VARIOUS TYPES OF GENDER IDENTITY

The article is an analysis of the theoretical aspects of meaningful life orientations as a psychological categories and reveals the concept of gender identity. The article has a data correlation between features meaningful life orientations and the type of female gender identity.

Key words: meaningful life orientations, gender identity.

Постановка проблеми. Особливості вияву сенсожиттєвих орієнтацій особистості є однією з провідних умов її пов-

ноцінного функціонування в суспільстві, однією з причин і наслідків її адаптації до навколишнього середовища. Феномен

особистісних прагнень як запоруки задоволеністю життям має складну структуру, функціональне навантаження компонентів якої по-різному впливає на змогу людини до самоактуалізації. Потреба жінки в становленні її як повноцінної, самоактуалізованої та реалізованої особистості з плином часу змінювала свій напрям. На даному етапі розвитку України вагому роль посідає визначення детермінантів, які впливають на напрям сенсожиттєвих орієнтацій жінки та їх залежність від гендерного типу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем сенсожиттєвих орієнтацій особистості присвячено роботи представників гуманістичної психології – А. Маслоу, Р. Мея, Г. Олпорта, К. Роджерса, В. Франкла.

У радянській та українській психології проблему розвитку та формування особистості представлено концепціями Б. Ананьєва, К. Абульханової-Славської, Л. Анциферової, І. Беха, Л. Божович, О. Бондаренка, М. Боришевського, Б. Брагуса, І. Булах, Л. Виготського, Г. Костюка, О. Леонтьєва, С. Максименка, О. Орлова, В. Роменця, С. Рубінштейна, В. Татенка, Т. Титаренко.

Не розробленим залишається питання з гендерної диференціації сенсожиттєвих орієнтацій.

Мета дослідження полягає в теоретико-емпіричному диференціюванні психологічних особливостей сенсожиттєвих орієнтацій жінок з різними типами гендерної ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Сенсожиттєві орієнтації можна визначити як вибір людиною певних матеріальних і духовних цінностей як об'єктів, що визначають її цілеспрямовану життєдіяльність і загалом весь спосіб життя. Сенсожиттєва орієнтація завжди виявляється у сфері розгалужених взаємовідносин між людиною і суспільством (стосовно праці, колективу, культури, побуту, дозвілля). Саме вона дозволяє говорити про ступінь втілення соціально необхідних норм, регламентацій, зразків поведінки в індивідуальній свідомості [5].

Сенсожиттєва чи ціннісна орієнтація – це вибіркове ставлення до носія цінності, який може бути реальним предметом задоволення потреб окремої людини чи соціальної спільності. В ціннісній орієнтації акумулюється життєвий досвід людей. Наявність усталених ціннісних орієнтацій свідчить про зрілість людини як особистості. Проявляються вони в діяльності та поведінці людини. Вони є своєрідним індикатором ієрархій переваг, які людина надає матеріальним чи духовним цінностям у процесі

своєї життєдіяльності. Сенсожиттєва орієнтація, сформована на рівні переконань, адекватно проявляється в реальній поведінці й діяльності людини [3, с. 320].

Діяльність людини невіддільна від ціннісної орієнтації, яка спирається на ціннісні уявлення. Ціннісна орієнтація завжди носить індивідуальний характер. На відміну від неї, ціннісні уявлення, хоч і здаються людині суто індивідуальними, насправді ж завжди є типовими уявленнями певних соціальних груп, представником яких даний індивід виступає. Вони є зовнішніми стосовно до конкретного індивіда і лише привласнюються ним у результаті їх засвоєння. У такий спосіб забезпечується механізм взаємозв'язку і взаємодії індивіда й суспільства, одиничного і загального, внутрішнього й зовнішнього.

Своєрідною моделлю становлення ціннісної орієнтації особи виступають її життєві плани, які є прерогативою індивідуальної свідомості. Вони діалектично поєднують найближчі цілі з широкою програмою дій на віддалене майбутнє, суб'єктивний світ людини, її прагнення й ідеали з реальними життєвими обставинами. Об'єктивні умови, які є первинними стосовно суб'єктивних планів, змушують людину будувати своє майбутнє з урахуванням реальних можливостей. Отже життєві плани є відображенням в індивідуальній свідомості панівних суспільних відносин, специфіки соціального стану, особливостей мікросередовища та інших факторів, які зумовлюють ймовірність реальної життєвої програми індивіда. В іншому відношенні життєві плани спонукають людину до діяльності з метою подолання рамок свого наявного буття, оскільки під впливом сукупності вона сформувала певні прагнення, виробила відповідні установки і таке інше. У цьому розумінні життєві плани не тільки відображають об'єктивні обставини, але певною мірою і створюють їх [4, с. 211].

Сенсожиттєва орієнтація формується на підґрунті базових (основних, ключових) цінностей, зміст і співвідношення яких в історії як окремої людини, так і людства в цілому надзвичайно різноманітні. Ціннісні орієнтації визначають сенс життя людини і детермінанти її самоактуалізації [2, с. 157].

В соціально-психологічних концепціях гендеру для позначення культурно-символічного сенсу «жіночого» та «чоловічого» використовують поняття «фемінний» та «маскулінний». Ці поняття не протиставляють, а розглядають як комплекс відносно незалежних характеристик, які можуть проявлятися у поведінці індивіда незалежно від його статі [10]. Маскулінність та фемінність – це нормативні уявлення про соматичні, психіч-

ні та поведінкові якості, характерні для чоловіків та жінок. Чоловіки та жінки бувають різними і за фізичною оболонкою, і за психічними властивостями, а також за своїми інтересами і заняттями [1].

Андрогінність (або андрогінія) – це поєднання високих показників фемінності та мускулінності в одній людині. На думку автора терміну та теорії андрогінності С. Бем, вона є не протиставленням жіночності та чоловічності, а їх інтеграцією, єдністю. У багатьох дослідженнях професійних, педагогічних, подружніх та інших особистісних якостей чоловіків та жінок андрогінії виявлялися психологічно досконалішими, успішнішими у різних сферах діяльності. Їм властиві висока самооцінка, самоповага, позитивна «Я»-концепція. Хоча подвійна зайнятість жінки (професійна діяльність та зайнятість родиною) обтяжлива для її психіки, дослідники стверджували, що виконання обов'язків у тій чи іншій сфері розвивало різні грані її Я [1].

Українська дослідниця гендерної проблематики О. Кісь [8] виокремлює такі жіночі рольові моделі: Жінка-Берегиня, Жінка-Барбі, Ділова Жінка та Феміністка. Розглядаючи соціальні чинники, зокрема, засоби масової інформації, можна ствердити, що соціально-домінуючими рольовими моделями є Жінка-Берегиня та Жінка-Барбі. Їх культивує сучасне українське суспільство, тому жінкам з цими моделями поведінки значно легше адаптуватися до оточення і відповідати загальним очікуванням, ніж жінкам, які обрали роль Ділової жінки чи Феміністки. Ці ролі не знаходять підтримки, сучасне соціальне та культурне середовище протидіє їхній актуалізації. Задоволеність сімейним життям притаманна Жінці-Берегині та Жінці-Барбі. На жінку, що обрала одну з цих ролей, покладено відповідальність за збереження домашнього затишку. На противагу цьому, маскуліні жінки обирають ролі Ділової жінки чи Жінки-Феміністки. Задоволеність життям розглядається в цьому випадку крізь призму самореалізації у кар'єрі.

Альтернативні моделі фемінності, до яких треба віднести, насамперед, Ділову жінку і Феміністку, в українському суспільному дискурсі знаходяться на маргінесі [7].

Головна з них полягає в тому, що внаслідок стереотипного сприймання гендерних ролей, жінку-підприємця розглядають радше як годувальницю і заробітчанку, що через економічні обставини тимчасово змушена займатись бізнесом, а за сприятливих умов могла б повернутися до діяльності, яка відповідає традиційному розподілу ген-

дерних ролей. Окрім того, передбачено, що така Ділова Жінка не присвячує себе цілковито кар'єрі, а завжди зберігає рівновагу між своїми професійними функціями і материнськими обов'язками. І ще однією рисою Ділової Жінки є трансляція образу Берегині в суспільну сферу, тобто приписування їй особливих функцій хранителя моральних норм у середовищі підприємців [13, с. 167].

Болісна та деструктивна присутність у свідомості успішної жінки консервативних гендерних стереотипів та сучасних ідей гендерної рівності спричиняє рольовий конфлікт (комплекс суб'єктивних негативних переживань жінки через труднощі узгодження виконання ролей у професійній та сімейній сферах). Розв'язання цього конфлікту – вибір між кар'єрою та сім'єю («рольовий конфлікт працюючої жінки») – найчастіше відбувається на користь саме сім'ї. Цей суто жіночий феномен у соціальній психології названо «відмовою жінки від кар'єри» або «відмовою від успіху» внаслідок страху «втратити» жіночність через невідповідність стереотипним очікуванням (жінка, яка перемагає чоловіка, вже не є жінкою) [11].

Іншою альтернативною моделлю є образ Феміністки. У сучасному українському суспільстві ця модель, очевидно, найбільш суперечлива і найменш популярна. Завдяки дискредитації поняття фемінізму в контексті комуністичної ідеології та внаслідок спотворень під час радянської практики, зазначають дослідники, жіноцтво упереджено сприймає цей термін, вбачаючи в ньому лише чергову загрозу «вічній жіночності». Нерозуміння сутності феміністичної теорії та ідеології характерне не лише для масової буденної свідомості українців, воно властиве навіть інтелектуальній та політичній еліті, що засвідчують численні публікації. Стереотипне уявлення про феміністку як мужоподібну, грубувату, статево невдоволену, озлоблену й агресивну, схильну до сексуальних збочень чоловіконенависницю все ще характерне для значної маси жіноцтва.

Головна смислова домінанта образу Берегині – абсолютизація жіночих репродуктивних функцій, стверджує Т. Гундурова. Есенціалістське розуміння основного природного покликання та пріоритетності материнської ролі жінки, властиве патріархальному дискурсові, віддзеркалене у культурологічних текстах на жіночу тематику. Вони романтизують і сакралізують образ Українки-Матері або навіть недвозначно вимагають материнської самопошвасти від сучасної українки. І той факт,

що сучасна українка-мати насправді опікується абсолютно усіма проблемами дітей (харчування, режим дня, навчання, одяг, відвідування культурних закладів, лікування тощо) свідчить якраз про те, що подібний нормативний тиск має свої практичні результати, залишаючи роль батька суто формальною [6].

Небезпека, що загрожує українському жіноцтву за обставин діючих жорстких визначених стереотипів, полягає у створенні та підтримці ілюзії про особливе і високе становище жінки в Україні, що насправді має мало спільного з існуючими соціальними реаліями [12].

Інша модель фемінності – Барбі є об'єднаним образом жінки, спосіб життя якої нагадує нарцисичне існування гарної та дорогої ляльки. Вона вимагає для себе відповідного середовища та атрибутів, з метою врешті-решт виконати своє головне призначення – знайти чоловіка-власника. Засоби масової інформації активно тиражують та розвивають цей образ. Вони інформують жінок про те, чому віддають перевагу чоловіки, формуючи відповідні стандарти фемінності, і негайно ж пропонують численні поради, як найлегше їх досягти [6].

На перший погляд, окреслені моделі фемінності – різні, однак насправді вони містять чимало прихованих спільних рис, вважають дослідники української гендерної проблематики. Обидві вони є продуктом андроцентричного дискурсу, в межах якого суспільні функції жінки визначають через її «природні» характеристики, тобто тіло. Характерною є відсутність інтересу до жіночої особистості, її власних потреб, інтелектуального потенціалу чи творчих здібностей [9].

В сучасних психологічних концепціях статі і статево-рольової поведінки маскуліність та фемінність розглядають як відносно незалежні один від одного конструкти, отже, можливий одночасний високий або низький розвиток цих статево-рольових проявів. Поєднання високого розвитку фемінності та маскуліності в одній людині (незалежно від її статі) отримало назву андрогінність. У психології особистості андрогінію розглядають як особистісну характеристику, не пов'язану з порушеннями статевого розвитку або статево-рольової орієнтації. Розвинута андрогінія передбачає багатий арсенал і гнучкість рольової поведінки людини, високі соціально-адаптивні здібності й інші важливі риси та властивості. Дефіцитарність гендерних психологічних рис (яка, можливо, є частковою ознакою

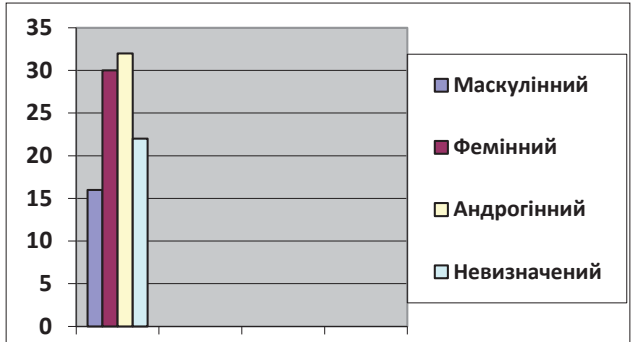
викривлення образу «Я») тягне за собою дефекти функцій саморегуляції та зумовлює зниження адаптаційних соціальних здібностей особистості недиференційованого типу порівняно з іншими гендерними типами [12].

Отже теоретичний аналіз приводить до висновку, що психологічно виправданими та продуктивними у сучасній соціокультурній є гнучкі форми поведінки та гендерні властивості, які відображенні в концепції андрогінії. Однак українські дослідники говорять про стереотипність гендерних моделей поведінки сучасних українських жінок. Ймовірно, емпіричне дослідження може дати відповідь на запитання, наскільки традиційними є рольові гендерні поведінкові моделі сучасних українських жінок, якою мірою їм притаманна андрогінність і чи сприяє така властивість суб'єктивному благополуччю жінки.

Грунтуючись на теоретичних даних, припускаємо, що сенсожиттєві орієнтації залежать від гендерної ідентичності жінки.

Експериментальною базою дослідження були 50 жінок віком 22–55 років. Усі вони на момент дослідження були одружені та працевлаштовані. В процесі опитування ми застосували наступні психодіагностичні методики: тест для визначення гендерної ролі С. Бем, тест сенсожиттєвих орієнтацій (СЖО) адаптований Д. Леонтьєвим.

За даними порівняльного аналізу гендерної ідентичності, усього в групі респондентів було виявлено 15 жінок з фемінним гендерним типом (30%), 8 жінок з мускулінним гендерним типом (16%), 16 жінок з андрогінним гендерним типом (32%) та 11 жінок з невизначеним гендерним типом (22%). Розподіл респондентів за гендерним типом відображений на рис. 1.

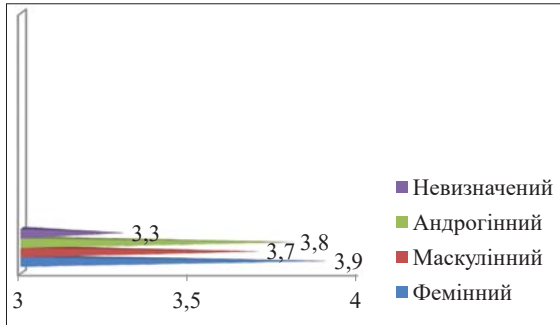
Рис. 1. Порівняльний аналіз показників гендерної ідентичності досліджуваних

Такий розподіл можна вважати позитивним: українські жінки не позбавлені жіночності, маскулінізація, про яку твер-

дять дослідники, не є тотальною і пов'язана з підвищення рівня андрогінності, що є проявом збалансованої внутрішньої природи та соціально-психологічної адаптації.

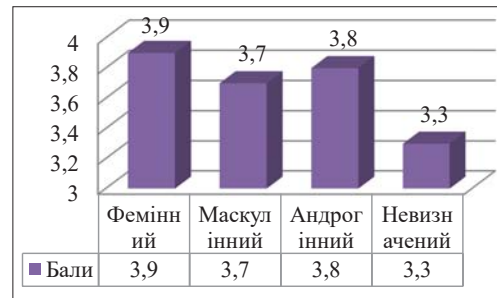
Порівняння показників життєвої осмисленості у представників різних гендерних типів відображене на рис. 2.

Рис. 2. Порівняння показників життєвої осмисленості у жінок різних гендерних типів

Статистично значущі відмінності за показником наявності цілей в житті були виявлені: між фемінним та маскулінним типом (23,1 проти 19,1, $p < 0,01$), між маскулінним та андрогінним типом (19,1 проти 22,3, $p < 0,05$). За показником задоволеності процесом життя: між фемінним та маскулінним типом (24 проти 19,1, $p < 0,01$), між фемінним та невизначеним типом (24 проти 20,8, $p < 0,01$), між маскулінним та андрогінним типом (19,1 проти 23,5, $p < 0,05$). За показником задоволеності результатами життя: між фемінним та маскулінним типом (19,3 проти 15,1, $p < 0,01$), між маскулінним та андрогінним типом (15,1 проти 19,9, $p < 0,01$). За показником інтернального локусу контролю над власним «Я»: між фемінним та маскулінним типом (18,7 проти 16,1, $p < 0,05$), між маскулінним та андрогінним типом (16,1 проти 18,1, $p < 0,05$). За показником інтернального локусу контролю над життям: між маскулінним та андрогінним типом (18,4 проти 22,9, $p < 0,05$), між андрогінним та невизначеним типом (22,9 проти 19,3, $p < 0,05$).

Як видно з рис. 2, найнижчі показники осмисленості наявні у жінок з переважанням маскулінності. Однак, на нашу думку, такий результат може бути наслідком високого рівня домагань, властивого маскулінним особам. Відповідно, реальну життєву ситуацію людина з високим рівнем вимог суб'єктивно сприймає як менш сприятливу, ніж її сприймає особа з нижчим рівнем вимог. Найвищі ж показники осмисленості сенсу життя за трьома шкалами виявлено у жінок фемінних і андрогінних.

Рис. 3. Порівняння інтегральних показників життєвої осмисленості у жінок різних гендерних типів

На рис. 3 зображено порівняння інтегральних показників життєвої осмисленості представників різних гендерних типів. Статистично значущі відмінності виявлені: між фемінним та невизначеним типом (3,9 проти 3,3, $p < 0,01$), між андрогінним та невизначеним типом (3,8 проти 3,3, $p < 0,01$).

Висновок. Жінки з фемінним та андрогінним гендерними типами глибше усвідомлюють наявність цілей в житті, ніж жінки з маскулінним гендерним типом. Жінки з фемінним гендерним типом більше задоволені процесом життя, ніж жінки з маскулінним та невизначеним гендерними типами, андрогінні жінки задоволені більше, ніж маскулінні. Жінки з фемінним та андрогінним гендерними типами більше задоволені результатами життя, ніж жінки з маскулінним гендерним типом. Фемінні та андрогінні жінки інтернальніші у локусі контролю над власним Я, ніж маскулінні жінки. Також фемінним та андрогінним жінкам притаманний вищий інтегральний показник життєвої осмисленості, ніж жінкам із невизначеним гендерним типом. Отже, існує залежність між сенсожиттєвими орієнтаціями жінки, задоволенням процесом та результатом життя та її гендерною ідентичністю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абульханова-Славская К.А. Активность и сознание личности как субъекта деятельности. Психология личности в социалистическом обществе. Активность и развитие личности. М. 1989. С. 110–133.
2. Абульханова-Славская К.А. Типология личности и гуманистический подход. Гуманистические проблемы психологической теории. М.: Мысль, 1995. 219 с.
3. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания / Под ред. А.А. Бодальова. М.: Изд. «Институт практической психологии». Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. 384 с.
4. Берн М.Ш. Гендерная психология. Спб: Прайм-Еврознак, 2001. 320 с.
5. Братусь Б.С. Опыт обоснования гуманитарной психологии. Вопросы психологии. 1990. № 6. С. 9–16.

6. Братусь Б.С. Смысловая вертикаль сознания личности (к 20-летию со дня смерти А.Н. Леонтьева). Вопросы философии. 1999. № 11. С. 81–89.
7. Василюк Ф.Е. Структура образа. Вопросы психологии. 1993. № 5. С. 5–19.
8. Вілкова О.Ю. Конструктивні та деструктивні вияви гендерних стереотипів. Український соціум. 2004. № 3 (5). С. 28–33.
9. Елизаров А.Н. Рефлексивно-смысловый подход к проблеме формирования идентичности в семье. Мир психологии: Науч.-метод. журн. 2004. № 2 (38). С. 113–119.
10. Клецина И.С. Самореализация и гендерные стереотипы. Психологические проблемы самореализации личности. СПб.: Изд-во СПбГУ. 1998. № 2. С. 188–202.
11. Раєвська Я.М. Феномен дистантної сім'ї та її вплив на особистість. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2013. Вип. 5. Част. 6. С. 20–25.
12. Силласте Г.Г. Изменение социальной мобильности и экономического поведения женщин. Социс. 2000. № 5. С. 25–34.
13. Седрамян С.А. Социальная психология семьи. Москва-Воронеж, 2011. 430 с.